HOTĂRÂREA CURȚII (Camera a cincea)

8 septembrie 2022*

„Trimitere preliminară – Drept de autor și drepturi conexe – Difuzarea de programe prin satelit și retransmisia prin cablu – Directiva 93/83/CEE – Articolul 1 alineatul (3) – Noțiunea de «retransmisie prin cablu» – Prestator al retransmisiei care nu are calitatea de operator de cablu – Distribuirea simultană, nealterată și integrală a emisiunilor de televiziune sau de radio difuzate prin satelit și destinate captării de către public, efectuată de operatorul unei unități hoteliere, prin intermediul unei antene parabolice, al unui cablu și al receptoarelor de televiziune sau de radio – Inexistență”

În cauza C-716/20,

având ca obiect o cerere de decizie preliminară formulată în temeiul articolului 267 TFUE de Supremo Tribunal de Justiça (Curtea Supremă de Justiție, Portugalia), prin decizia din 10 noiembrie 2020, primită de Curte la 31 decembrie 2020, în procedura

RTL Television GmbH

împotriva

Grupo Pestana S.G.P.S. SA,

SALVOR – Sociedade de Investimento Hoteleiro SA,

CURTEA (Camera a cincea),

compusă din domnul E. Regan, președinte de cameră, și domnii I. Jarukaitis, M. Ilešič (raportor), D. Gratsias și Z. Csehi, judecători,

avocat general: domnul G. Pitruzzella,

grefier: doamna M. Ferreira, administratoare principală,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 1 decembrie 2021,

luând în considerare observațiile prezentate:

– pentru RTL Television GmbH, de J. P. de Oliveira Vaz Miranda de Sousa, advogado;

* Limba de procedură: portugheza.

– pentru Grupo Pestana S.G.P.S. SA și SALVOR – Sociedade de Investimento Hoteleiro SA, de H. Trocado, advogado;

– pentru Comisia Europeană, de É. Gippini Fournier, B. Rechena și J. Samnadda, în calitate de agenți,

după ascultarea concluziilor avocatului general în ședința din 10 martie 2022,

pronunță prezenta

Hotărâre

1 Cererea de decizie preliminară privește interpretarea articolului 1 alineatul (3) din Directiva 93/83/CEE a Consiliului din 27 septembrie 1993 privind coordonarea anumitor norme referitoare la dreptul de autor și drepturile conexe aplicabile difuzării de programe prin satelit și retransmisiei prin cablu (JO 1993, L 248, p. 15, Ediție specială, 17/vol. 1, p. 134).

2 Această cerere a fost formulată în cadrul unui litigiu între RTL Television GmbH (denumită în continuare „RTL”), pe de o parte, și Grupo Pestana S.G.P.S. SA (denumită în continuare „Grupo Pestana”) și SALVOR – Sociedade de Investimento Hoteleiro SA (denumită în continuare „Salvor”), pe de altă parte, în legătură cu punerea la dispoziție, în camerele hotelurilor exploatate de acestea din urmă, fără autorizarea prealabilă a primei, a emisiunilor unui canal RTL.

Cadrul juridic

Dreptul internațional

Acordul TRIPS

3 Acordul privind aspectele legate de comerț ale drepturilor de proprietate intelectuală (denumit în continuare „Acordul TRIPS”), semnat la 15 aprilie 1994 la Marrakech și care constituie anexa 1 C la Acordul de instituire a Organizației Mondiale a Comerțului (OMC), a fost aprobat prin Decizia 94/800/CE a Consiliului din 22 decembrie 1994 privind încheierea, în numele Comunității Europene, referitor la domeniile de competența sa, a acordurilor obținute în cadrul negocierilor comerciale multilaterale din Runda Uruguay (1986-1994) (JO 1994, L 336, p. 1, Ediție specială, 11/vol. 10, p. 3).

4 Articolul 9 din Acordul TRIPS, intitulat „Raporturi cu Convenția de la Berna”, prevede la alineatul (1):

„Membrii trebuie să respecte articolele 1-21 din Convenția de la Berna [pentru protecția operelor literare și artistice (Actul de la Paris din 24 iulie 1971), astfel cum a fost modificată la 28 septembrie 1979 (denumită în continuare «Convenția de la Berna»)] și anexa la respectiva Convenție. […]”

5 Articolul 14 din acest acord, intitulat „Protecția artiștilor interpreți sau executanți, a producătorilor de fonograme (înregistrări audio) și a organismelor de radiodifuziune”, prevede la alineatul (3):

„Organismele de radiodifuziune au dreptul să interzică actele menționate în continuare atunci când sunt întreprinse fără autorizarea lor: fixarea, reproducerea fixărilor și retransmiterea prin intermediul undelor radioelectrice de emisie, precum și comunicarea către public a emisiunilor lor de televiziune. În cazurile în care membrii nu acordă astfel de drepturi organismelor de radiodifuziune, ei trebuie să dea titularilor dreptului de autor asupra conținutului emisiunilor posibilitatea de a împiedica efectuarea actelor sus-menționate, sub rezerva prevederilor Convenției de la Berna.”

Convenția de la Berna

6 Articolul 11a alineatul (1) din Convenția de la Berna stipulează:

„Autorii operelor literare și artistice beneficiază de dreptul exclusiv de a autoriza:

[…]

2° orice comunicare publică, fie prin fir, fie fără fir, a operei radiodifuzate, când această comunicare este făcută printr-un alt organism decât cel de origine;

[…]”

Convenția de la Roma

7 Potrivit articolului 3 litera (g) din Convenția internațională pentru protecția artiștilor interpreți sau executanți, a producătorilor de fonograme și a organismelor de radiodifuziune, încheiată la Roma la 26 octombrie 1961 (denumită în continuare „Convenția de la Roma”), prin „reemisiune” se înțelege, în sensul acesteia, „emiterea simultană de către un organism de radiodifuziune a unei emisiuni a unui alt organism de radiodifuziune”.

8 Articolul 13 din această convenție, intitulat „Protecția minimă a organismelor de radiodifuziune”, are următorul cuprins:

„Organismele de radiodifuziune beneficiază de dreptul de a autoriza sau de a interzice:

(a) transmiterea emisiunilor lor;

(b) fixarea pe un suport material a emisiunilor lor;

(c) reproducerea:
   (i) fixărilor emisiunilor lor, făcute fără consimțământul lor;
   (ii) fixărilor făcute, în virtutea dispozițiilor articolului 15, emisiunilor lor și reproduse cu alte scopuri decât cele prevăzute prin dispozițiile menționate;

(d) comunicarea către public a emisiunilor lor de televiziune, când aceasta este făcută în locuri accesibile publicului, contra unei taxe de intrare; aparține legislației naționale a țării unde este cerută protecția acestui drept de a stabili condițiile de exercitare a acestuia.”

Dreptul Uniunii

Directiva 93/83

9 Considerentele (8)-(10), (27) și (28) ale Directivei 93/83 au următorul cuprins:

„(8) [Î]ntrucât […] certitudinea juridică, care este o condiție prealabilă pentru libera circulație a emisiunilor de radiodifuziune și televiziune în cadrul Comunității, lipsește atunci când programele transmise în mai multe țări sunt introduse și retransmise prin rețelele de cablu;

(9) întrucât dezvoltarea dobândirii de drepturi pe bază contractuală prin autorizare contribuie deja în mod activ la crearea spațiului audiovizual european preconizat; întrucât continuarea acestor acorduri contractuale trebuie să fie asigurată și trebuie promovată aplicarea acestora în bune condiții, acolo unde este posibil;

(10) întrucât, în prezent, în special operatorii de cablu nu pot fi siguri că au dobândit cu adevărat toate drepturile legate de programele care fac obiectul unor astfel de acorduri;

[…]

(27) întrucât retransmisia prin cablu a programelor din alte state membre constituie un act care cade sub incidența dreptului de autor și, după caz, a drepturilor conexe dreptului de autor; întrucât operatorul de cablu trebuie, așadar, să obțină, pentru fiecare parte a unui program retransmis, autorizația tuturor titularilor de drepturi; întrucât, în conformitate cu prezenta directivă, aceste autorizații trebuie acordate pe bază de contract, dacă nu a fost prevăzută o excepție temporară în cazul regimurilor juridice de licențe existente;

(28) întrucât, pentru a evita ca intervenția terților titulari de drepturi asupra unor elemente de programe să împiedice buna desfășurare a aranjamentelor contractuale, se impune să se prevadă, prin obligația de a recurge la o societate de gestiune colectivă, o exercitare colectivă exclusivă a dreptului de autorizare, în măsura în care caracteristicile retransmisiei prin cablu o cer; întrucât dreptul de autorizare ca atare rămâne intact și numai exercitarea acestuia este reglementată într-o anumită măsură, ceea ce implică faptul că cesiunea dreptului de a autoriza o retransmisie prin cablu rămâne posibilă; întrucât prezenta directivă nu aduce atingere exercitării drepturilor morale”.

10 Articolul 1 din această directivă, intitulat „Definiții”, prevede la alineatul (3):

„În înțelesul prezentei directive, «retransmisie prin cablu» înseamnă retransmiterea simultană, nealterată și integrală, prin cablu sau printr-un sistem de difuzare prin unde ultrascurte pentru recepționarea de către public a unei transmisii inițiale pornind din alt stat membru, cu sau fără fir, în special prin satelit, de emisiuni de televiziune sau de radio destinate captării de către public.”

11 Potrivit articolului 2 din directiva menționată, intitulat „Dreptul de difuzare”:

„Statele membre prevăd dreptul exclusiv al autorului de a autoriza comunicarea publică prin satelit a operelor protejate prin dreptul de autor […]”

12 Articolul 8 din aceeași directivă, intitulat „Dreptul de retransmisie prin cablu”, prevede la alineatul (1):

„Statele membre se asigură că, în cazul retransmiterii prin cablu a unor emisiuni din alte state membre pe teritoriul lor, se respectă dreptul de autor și drepturile conexe aplicabile, iar retransmisia are loc pe baza acordurilor contractuale individuale sau colective încheiate între titularii dreptului de autor și ai drepturilor conexe și operatorii de cablu.”

13 Articolul 9 din Directiva 93/83, intitulat „Exercitarea dreptului de retransmisie prin cablu”, prevede:

„(1) Statele membre se asigură că dreptul titularilor dreptului de autor și drepturilor conexe de a acorda sau refuza autorizarea unui operator de cablu pentru retransmisia prin cablu a unei emisiuni nu poate fi exercitat decât de către un organism de gestiune colectivă.

(2) Dacă titularul nu a încredințat gestionarea drepturilor sale unui organism de gestiune colectivă, organismul de gestiune colectivă care gestionează drepturi din aceeași categorie poate fi considerat mandatat cu gestionarea drepturilor sale. Dacă există mai multe organisme de gestiune colectivă care gestionează drepturi din această categorie, titularul poate să desemneze el însuși organismul de gestiune colectivă care va fi considerat mandatat să îi gestioneze drepturile. Titularul menționat în prezentul alineat are aceleași drepturi și obligații, în cadrul contractului încheiat între operatorul de cablu și organismul de gestiune colectivă considerat mandatat să îi gestioneze drepturile, ca și titularii care au mandatat acest organism de gestiune colectivă să le apere drepturile și își poate revendica drepturile într-un interval de timp care se fixează de către statul membru în cauză, a cărui durată nu este mai mică de 3 ani începând cu data retransmiterii prin cablu a operei sale sau a altui element protejat.

(3) Un stat membru poate să prevadă că, în cazul în care titularul autorizează transmisia inițială pe teritoriul său a unei opere sau a altui element protejat, se consideră că acesta a acceptat să nu își exercite drepturile pentru retransmisia prin cablu pe o bază individuală, ci să le exercite conform dispozițiilor din prezenta directivă.”

14 Articolul 10 din această directivă, intitulat „Exercitarea dreptului de retransmisie prin cablu de către organismele de radiodifuziune și televiziune”, prevede:

„Statele membre se asigură că articolul 9 nu se aplică drepturilor exercitate de un organism de radiodifuziune sau televiziune asupra propriilor transmisiuni, indiferent dacă drepturile în cauză îi aparțin sau i-au fost transferate de către alți titulari de drept de autor și/sau de drepturi conexe.”

Directiva 2001/29/CE

15 Potrivit considerentului (23) al Directivei 2001/29/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 mai 2001 privind armonizarea anumitor aspecte ale dreptului de autor și drepturilor conexe în societatea informațională (JO 2001, L 167, p. 10, Ediție specială, 17/vol. 1, p. 230):

„Prezenta directivă trebuie să armonizeze într-o mai mare măsură dreptul de autor asupra actelor de comunicare publică. Acest drept trebuie înțeles în sens larg ca acoperind orice comunicare către public care nu este prezent în locul de proveniență a comunicării. Acest drept include orice transmisie sau retransmisie, de orice natură, a unei opere către public, prin cablu sau fără cablu, inclusiv radiodifuziunea. Acest drept nu ar trebui să includă niciun alt act.”

16 Articolul 1 din această directivă, intitulat „Domeniul de aplicare”, prevede la alineatul (2):

„[…] [P]rezenta directivă lasă intacte și nu aduce în niciun fel atingere dispozițiilor comunitare privind:

[…]

(c) dreptul de autor și drepturile conexe privind difuzarea programelor prin satelit și retransmisia prin cablu;

[…]”

17 Articolul 2 din directiva menționată, intitulat „Dreptul de reproducere”, prevede:

„Statele membre prevăd dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice reproducerea directă sau indirectă, temporară sau permanentă, prin orice mijloace și în orice formă, în totalitate sau în parte:

[…]

(e) pentru organismele de radiodifuziune sau de televiziune, a fixărilor programelor difuzate de acestea, indiferent dacă difuzările se fac prin fir sau prin aer, inclusiv prin cablu sau prin satelit.”

18 Potrivit articolului 3 din aceeași directivă, intitulat „Dreptul de comunicare publică a operelor și dreptul de a pune la dispoziția publicului alte obiecte protejate”:

„(1) Statele membre prevăd dreptul exclusiv al autorului de a autoriza sau de a interzice orice comunicare publică a operelor lor, prin cablu sau fără cablu, inclusiv punerea la dispoziția publicului a operelor lor, astfel încât oricine să poată avea acces la acestea din orice loc și în orice moment.

(2) Statele membre prevăd dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice punerea la dispoziția publicului, prin cablu sau fără cablu, astfel încât oricine să poată avea acces la acestea din orice loc și în orice moment:

[…]

(d) pentru organismele de radiodifuziune sau televiziune, a fixărilor programelor difuzate de acestea, indiferent dacă difuzările se fac prin fir sau prin aer, inclusiv prin cablu sau prin satelit.

[…]”

Directiva 2006/115/CE

19 Potrivit considerentului (16) al Directivei 2006/115/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 12 decembrie 2006 privind dreptul de închiriere și de împrumut și anumite drepturi conexe dreptului de autor în domeniul proprietății intelectuale (JO 2006, L 376, p. 28, Ediție specială, 17/vol. 3, p. 14):

„Statele membre ar trebui să aibă posibilitatea să prevadă, pentru titularii de drepturi conexe dreptului de autor, dispoziții de protecție mai amplă decât dispozițiile prezentei directive cu privire la radiodifuziune sau televiziune și la comunicarea publică."

20 Articolul 7 din această directivă, intitulat „Dreptul de fixare", prevede la alineatele (2) și (3):

„(2) Statele membre prevăd pentru organismele de radiodifuziune dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice fixarea emisiunilor lor, fie că sunt difuzate cu sau fără fir, inclusiv prin cablu sau prin satelit.

(3) Dreptul prevăzut la alineatul (2) nu este prevăzut pentru un distribuitor prin cablu, în cazul în care acesta se limitează la retransmiterea prin cablu a emisiunilor organismelor de radiodifuziune."

21 Articolul 8 din directiva menționată, intitulat „Radiodifuziunea și comunicarea publică", prevede la alineatul (3):

„Statele membre prevăd pentru organismele de radiodifuziune dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice retransmiterea emisiunilor lor prin intermediul undelor radioelectrice, precum și comunicarea publică a emisiunilor lor, în cazul în care această comunicare este făcută în locuri accesibile publicului prin plata unei taxe de intrare."

22 Articolul 9 din aceeași directivă, intitulat „Dreptul de distribuire", enunță la alineatul (1):

„Statele membre prevăd dreptul exclusiv de punere la dispoziția publicului […]:

[…]

(d) pentru organismele de radiodifuziune, în privința fixărilor emisiunilor lor, după cum se prevede la articolul 7 alineatul (2)."

23 Articolul 12 din Directiva 2006/115, intitulat „Relația dintre dreptul de autor și drepturile conexe", prevede:

„Protecția drepturilor conexe dreptului de autor în temeiul prezentei directive păstrează intactă și nu aduce în niciun fel atingere protecției dreptului de autor."

Dreptul portughez

24 Articolul 176 din Código do Direito de Autor e dos Direitos Conexos (Codul dreptului de autor și al drepturilor conexe, denumit în continuare „CDADC”) prevede la alineatele 9 și 10:

„9. Organism de radiodifuziune înseamnă orice organism care realizează programe de radiodifuziune sonoră sau vizuală, care constau în difuzarea de sunete sau de imagini ori în reprezentarea acestora, în mod separat sau împreună, prin fir sau prin aer, în special prin unde hertziene, fibre optice, cablu sau satelit, destinate recepționării lor de către public.

10. Retransmisie înseamnă emiterea simultană de către un organism de radiodifuziune a unei emisiuni a unui alt organism de radiodifuziune.”

25 Articolul 187 din CDADC, intitulat „Drepturile organismelor de radiodifuziune”, prevede la alineatul 1:

„Organismele de radiodifuziune beneficiază de dreptul de a autoriza sau de a interzice:

a) retransmiterea emisiunilor lor prin unde radioelectrice;

[…]

e) comunicarea publică a emisiunilor lor, în cazul în care această comunicare este făcută într-un loc accesibil publicului prin plata unei taxe de intrare.”

26 Articolul 3 din Decreto-Lei nº 333/97 (Decretul-lege nr. 333/97) din 27 noiembrie 1997 (*Diário da República* I, seria I-A, nr. 275 din 27 noiembrie 1997) are următorul cuprins:

„În sensul prezentului decret:

[…]

c) «retransmisie prin cablu» înseamnă distribuirea publică simultană și integrală prin cablu a unei transmisii inițiale de emisiuni de televiziune sau de radio destinate captării de către public.”

27 Articolul 8 din Decretul-lege nr. 333/97, intitulat „Extinderea la titularii de drepturi conexe”, prevede:

„Dispozițiile articolelor 178, 184 și 187 din [CDADC] și ale articolelor 6 și 7 din prezentul decret-lege se aplică artiștilor sau executanților, producătorilor de fonograme și videograme și organismelor de radiodifuziune în ceea ce privește comunicarea publică prin satelit a execuțiilor, a fonogramelor, a videogramelor și a programelor lor, precum și în ceea ce privește retransmisia prin cablu.”

Litigiul principal și întrebările preliminare

28 RTL, cu sediul în Germania, face parte dintr-un grup de întreprinderi ce distribuie conținut de televiziune, cunoscut sub denumirea comercială de „Mediengruppe RTL Deutschland”. Postul RTL este unul dintre cele mai cunoscute și urmărite canale de televiziune în limba germană în

rândul populației germanofone din Uniunea Europeană, iar grila sa de programe propune o gamă foarte largă de formate de televiziune (filme, seriale, spectacole, documentare, evenimente sportive, știri și emisiuni de tip magazin).

29 Din punct de vedere tehnic, acest canal este captat în Germania, în Austria și în Elveția prin toate opțiunile existente pentru recepționarea emisiunilor de televiziune, și anume prin satelit, prin cablu, prin IP, prin OTT/Internet, precum și prin televiziune terestră. În plus, acesta este gratuit, nefiind percepută nicio taxă pentru recepționarea sa în locuințele private și, în majoritatea opțiunilor de recepționare, semnalul nu este criptat. Pe de altă parte, toate sursele de finanțare a publicității provin din aceste trei țări.

30 Ținând seama de difuzarea semnalului de satelit (satelitul ASTRA 19, 2° Est), acest canal poate fi captat din punct de vedere tehnic în mai multe alte țări europene, în special în Portugalia, prin intermediul unei antene parabolice.

31 În ceea ce privește recepționarea și utilizarea acestui semnal, RTL a încheiat deja mai multe contracte de licență atât cu operatori de televiziune prin cablu, cât și cu anumite hoteluri situate în Uniune, în special în Portugalia.

32 Grupo Pestana, cu sediul în Portugalia, este o societate al cărei obiect de activitate constă în gestionarea participațiilor la capitalul altor întreprinderi. Aceasta deține participații majoritare în cadrul unor societăți care, la rândul lor, dețin sau exploatează unități hoteliere.

33 Grupo Pestana deține o participație directă de cel puțin 98,98 % la capitalul Salvor, societate al cărei obiect de activitate este exercitarea și promovarea industriei hoteliere, prin construirea sau finanțarea construirii de hoteluri și prin întreținerea directă sau indirectă a exploatării hotelurilor și a unităților similare.

34 Prin scrisoarea din 7 august 2012, directorul departamentului internațional de distribuție și de drepturi de autor și drepturi conexe al Mediengruppe RTL Deutschland a impus Grupo Pestana plata taxei pentru punerea la dispoziția publicului a mai multe canale care aparțin acestui grup, în special canalul RTL, în camerele hotelurilor exploatate de societăți deținute de Grupo Pestana.

35 La 12 noiembrie 2012, Grupo Pestana a răspuns la această scrisoare arătând în special că, în conformitate cu dreptul portughez, hotelurile nu erau obligate să plătească drepturile de autor și celelalte drepturi în cazul simplei recepționări a semnalului de televiziune.

36 Considerând că este îndreptățit să autorizeze sau să refuze recepționarea și punerea la dispoziție a emisiunilor canalului eponim, RTL a introdus o acțiune împotriva Salvor și a Grupo Pestana în fața Tribunal da Propriedade Intelectual (Tribunalul de Proprietate Intelectuală, Portugalia), solicitând acestei instanțe, printre altele, să declare că această punere la dispoziție necesita autorizarea sa prealabilă.

37 În plus, cu titlu de compensație pentru retransmiterea și/sau comunicarea publică a emisiunilor canalului RTL, aceasta a solicitat, pe de o parte, obligarea în solidar a Salvor și a Grupo Pestana la plata unei sume de 0,20 euro pentru fiecare cameră și pe lună pentru perioada în care Salvor pusese la dispoziție canalul menționat în camerele hotelurilor sale, majorată cu dobânzi la rata legală, precum și, pe de altă parte, obligarea Grupo Pestana la plata unei astfel de compensații pentru perioada în care hotelurile exploatate de celelalte societăți pe care le deține au pus sau pun la dispoziție canalul respectiv în camerele lor.

38 În sfârșit, RTL a solicitat obligarea Grupo Pestana, în calitate de societate-mamă, să adopte măsurile intragrup adecvate pentru ca societățile pe care le deține să nu pună la dispoziție canalul RTL în hotelurile pe care acestea le exploatează fără să fi obținut autorizația prealabilă din partea RTL.

39 Tribunal da Propriedade Intelectual (Tribunalul de Proprietate Intelectuală) a constatat că recepționarea și punerea la dispoziție a emisiunilor canalului RTL în camerele de hotel în cauză constituiau un act de comunicare publică, în sensul articolului 187 alineatul 1 litera e) din CDADC, în pofida neplății unei contraprestații specifice destinate să remunereze vizionarea acestui canal, cum ar fi un drept de intrare. Cu toate acestea, instanța menționată a statuat că distribuirea acestui canal nu putea fi considerată o „retransmisie a emisiunilor” întrucât nici pârâtele din litigiul principal, nici hotelurile identificate în acțiune nu erau organisme de radiodifuziune. În consecință, Comisia a respins pretențiile formulate de RTL, în special cele de natură compensatorie sau întemeiate pe îmbogățirea fără justă cauză.

40 Reclamanta din litigiul principal a declarat apel împotriva acestei hotărâri la Tribunal da Relação de Lisboa (Curtea de Apel din Lisabona, Portugalia), care a confirmat hotărârea pronunțată în primă instanță. Instanța de apel a considerat în esență că distribuirea prin cablu coaxial a emisiunilor canalului RTL către mai multe televizoare instalate în camerele unităților hoteliere exploatate de pârâtele din litigiul principal nu constituia o retransmisie de emisiuni în raport cu definiția cuprinsă la articolul 176 alineatul 10 din CDADC.

41 Reclamanta din litigiul principal a sesizat atunci instanța de trimitere, Supremo Tribunal de Justiça (Curtea Supremă de Justiție, Portugalia), cu un recurs extraordinar, care a fost admis de acesta.

42 Potrivit acestei instanțe, problema esențială care trebuie soluționată în cadrul prezentului recurs este aceea dacă distribuirea prin cablu coaxial a emisiunilor canalului RTL în camerele hotelurilor în cauză constituie o retransmisie a acestor emisiuni, condiționată, în temeiul articolului 187 alineatul 1 litera a) din CDADC, de autorizarea organismului de radiodifuziune, în speță RTL.

43 Pe de o parte, cele două instanțe inferioare au considerat că nu a existat o retransmisie, în sensul articolului 176 alineatele 9 și 10 din CDADC și al articolului 3 litera (g) din Convenția de la Roma, pârâtele neavând calitatea de organism de radiodifuziune.

44 Pe de altă parte, RTL a obiectat că dreptul acordat organismelor de radiodifuziune de a autoriza și de a interzice retransmiterea emisiunilor lor – consacrat la articolul 187 alineatul 1 litera a) din CDADC coroborat cu articolele 3 și 8 din Decretul-lege nr. 333/97 – acoperă nu numai difuzarea simultană, prin intermediul undelor radioelectrice, de către un organism de radiodifuziune a unor emisiuni ale unui alt organism de radiodifuziune, ci și distribuirea către public, în mod simultan și integral prin cablu, a unei transmisii inițiale de emisiuni de televiziune sau de radio destinate captării de către public, independent de aspectul dacă persoana care efectuează această distribuire către public este sau nu organism de radiodifuziune.

45 În această privință, instanța de trimitere are îndoieli cu privire la compatibilitatea interpretării efectuate de cele două instanțe inferioare în legătură cu normele aplicabile ale CDADC și ale Decretului-lege nr. 333/97 cu Directiva 93/83, în special cu privire la problema dacă, în pofida

modului de redactare a articolului 187 alineatul 1 litera a) din CDADC, trebuie să se considere că lista drepturilor conferite organismelor de radiodifuziune a fost extinsă, ținând seama în special de dispozițiile Decretului-lege nr. 333/97 și de sursa sa originală, Directiva 93/83.

46 În aceste condiții, Supremo Tribunal de Justiça (Curtea Supremă de Justiție) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

„1) Noțiunea de «retransmisie prin cablu», prevăzută la articolul 1 alineatul (3) din Directiva [93/83], trebuie interpretată în sensul că include nu numai difuzarea simultană de către un organism de radiodifuziune a unor emisiuni ale unui alt organism de radiodifuziune, ci și distribuirea către public, în mod simultan și integral prin cablu, a unei transmisii inițiale de emisiuni de televiziune sau de radio destinate captării de către public (independent de aspectul dacă organismul care efectuează această distribuire către public este sau nu organism de radiodifuziune)?

2) Distribuirea simultană a emisiunilor unui canal de televiziune difuzate prin satelit, prin intermediul diverselor televizoare instalate în camerele de hotel, prin cablu coaxial, constituie o «retransmisie» a acestor emisiuni, inclusă în noțiunea prevăzută la articolul 1 alineatul (3) din Directiva [93/83]?”

Cu privire la cererea de redeschidere a fazei orale a procedurii

47 În urma prezentării concluziilor domnului avocat general, RTL a solicitat, prin înscrisul depus la grefa Curții la 7 iunie 2022, să se dispună redeschiderea fazei orale a procedurii, în temeiul articolului 83 din Regulamentul de procedură al Curții.

48 În susținerea cererii sale, aceasta a arătat în esență că concluziile prezentate de domnul avocat general se bazau pe o examinare deficitară a mai multor aspecte ale contextului factual, tehnologic și juridic al litigiului principal.

49 Trebuie amintit că, în temeiul articolului 252 al doilea paragraf TFUE, avocatul general prezintă în mod public, cu deplină imparțialitate și în deplină independență, concluzii motivate cu privire la cauzele care, în conformitate cu Statutul Curții de Justiție a Uniunii Europene, necesită intervenția sa. Nici concluziile acestuia, nici motivarea pe care se întemeiază avocatul general nu sunt obligatorii pentru Curte (Hotărârea din 12 mai 2022, Schneider Electric și alții, C-556/20, EU:C:2022:378, punctul 30, precum și jurisprudența citată).

50 În conformitate cu articolul 83 din Regulamentul de procedură, Curtea poate oricând să dispună, după ascultarea avocatului general, deschiderea sau redeschiderea fazei orale a procedurii, în special atunci când consideră că nu este suficient de lămurită sau atunci când o parte a invocat, după închiderea acestei faze, un fapt nou de natură să aibă o influență decisivă asupra deciziei Curții sau atunci când cauza trebuie soluționată pe baza unui argument care nu a fost pus în discuția părților ori a persoanelor interesate prevăzute la articolul 23 din Statutul Curții de Justiție a Uniunii Europene.

51 În schimb, Statutul Curții de Justiție a Uniunii Europene și Regulamentul de procedură nu prevăd posibilitatea ca părțile să prezinte observații ca răspuns la concluziile prezentate de avocatul general (Hotărârea din 2 aprilie 2020, Stim și SAMI, C-753/18, EU:C:2020:268, punctul 22 și jurisprudența citată, precum și Hotărârea din 3 septembrie 2020, Supreme Site Services și alții, C-186/19, EU:C:2020:638, punctul 37 și jurisprudența citată).

52 În speță, cererea de redeschidere a fazei orale a procedurii formulată de RTL urmărește în esență să îi permită să răspundă la constatările efectuate de domnul avocat general în concluziile sale.

53 În această privință, Curtea consideră, după ascultarea avocatului general, că dispune de toate elementele necesare pentru a răspunde la întrebările adresate de instanța de trimitere și că toate argumentele pertinente pentru soluționarea prezentei cauze au fost dezbătute între părți, atât în procedura scrisă, cât și în procedura orală în fața Curții.

54 În consecință, nu este necesar să se dispună redeschiderea fazei orale a procedurii.

Cu privire la întrebările preliminare

55 Potrivit unei jurisprudențe constante a Curții, în cadrul procedurii de cooperare între instanțele naționale și Curte instituite la articolul 267 TFUE, este de competența acesteia din urmă să ofere instanței naționale un răspuns util, care să îi permită să soluționeze litigiul cu care este sesizată. Din această perspectivă, Curtea trebuie, dacă este cazul, să reformuleze întrebările care îi sunt adresate [Hotărârea din 26 aprilie 2022, Landespolizeidirektion Steiermark (Durata maximă a controlului la frontierele interne), C-368/20 și C-369/20, EU:C:2022:298, punctul 50 și jurisprudența citată]. În plus, Curtea poate fi determinată să ia în considerare norme de drept al Uniunii la care instanța națională nu a făcut trimitere în cuprinsul întrebării sale (Hotărârea din 24 februarie 2022, Glavna direktsia „Pozharna bezopasnost i zashtita na naselenieto”, C-262/20, EU:C:2022:117, punctul 33 și jurisprudența citată).

56 Din decizia de trimitere reiese că instanța de trimitere urmărește să afle dacă statele membre sunt obligate în temeiul dreptului Uniunii – având în vedere definiția noțiunii de „retransmisie prin cablu” prevăzută la articolul 1 alineatul (3) din Directiva 93/83 – să recunoască organismelor de radiodifuziune un drept exclusiv de a autoriza sau de a interzice retransmiterea emisiunilor lor atunci când această retransmitere este efectuată prin intermediul unui cablu de către o entitate care nu este un organism de radiodifuziune, precum un hotel. Astfel, instanța de trimitere consideră că, în cazul unui răspuns afirmativ la această întrebare, va trebui să interpreteze dreptul național într-un mod care să garanteze exercitarea efectivă a unui asemenea drept.

57 În această privință trebuie arătat că, în temeiul dreptului Uniunii, statele membre sunt obligate să prevadă în dreptul lor național o serie de drepturi conexe pe care un organism de radiodifuziune precum RTL trebuie să le poată exercita.

58 În stadiul actual al dreptului Uniunii și în conformitate cu obligațiile Uniunii care decurg din dreptul internațional aplicabil în materie de proprietate intelectuală, în special din articolul 13 din Convenția de la Roma și din articolul 14 alineatul (3) din Acordul TRIPS, constituie astfel de drepturi în special:

– dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice reproducerea fixărilor programelor organismelor de radiodifuziune, indiferent dacă sunt difuzate prin fir sau prin aer, inclusiv prin cablu, consacrat la articolul 2 litera (e) din Directiva 2001/29;

– dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice punerea la dispoziția publicului a fixărilor programelor difuzate de acestea, indiferent dacă difuzările se fac prin fir sau prin aer, inclusiv prin cablu, astfel încât oricine să poată avea acces la acestea din orice loc și în orice moment, consacrat la articolul 3 alineatul (2) litera (d) din Directiva 2001/29;

– dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice fixarea emisiunilor lor, fie că sunt difuzate cu sau fără fir, inclusiv prin cablu sau prin satelit, consacrat la articolul 7 alineatul (2) din Directiva 2006/115;

– dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice retransmiterea emisiunilor lor prin intermediul undelor radioelectrice, precum și comunicarea publică a acestor emisiuni în cazul în care această comunicare este făcută în locuri accesibile publicului prin plata unei taxe de intrare, consacrat la articolul 8 alineatul (3) din Directiva 2006/115, precum și

– dreptul exclusiv de punere la dispoziția publicului, în ceea ce privește fixările emisiunilor lor, în sensul articolului 7 alineatul (2) din Directiva 2006/115, consacrat la articolul 9 alineatul (1) litera (d) din aceasta.

59 Deși împrejurările de fapt menționate la punctul 56 din prezenta hotărâre nu îndeplinesc în mod vădit condițiile de aplicare a acestor dispoziții, rămâne în continuare problema dacă un drept exclusiv precum cel descris la același punct ar putea decurge, dacă este cazul, din interpretarea articolului 1 alineatul (3) din Directiva 93/83 coroborat cu articolul 8 alineatul (1) din aceasta.

60 În aceste condiții, este necesar să se considere că, prin intermediul întrebărilor formulate, care trebuie analizate împreună, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă articolul 1 alineatul (3) din Directiva 93/83 coroborat cu articolul 8 alineatul (1) din aceasta trebuie interpretat în sensul, pe de o parte, că obligă statele membre să prevadă pentru organismele de radiodifuziune un drept exclusiv de a autoriza sau de a interzice retransmisia prin cablu, în sensul acestei dispoziții, și, pe de altă parte, că reprezintă o astfel de retransmisie o distribuire simultană, nealterată și integrală a unor emisiuni de televiziune sau de radio difuzate prin satelit și destinate captării de către public, atunci când această transmisie este efectuată de o structură precum un hotel.

61 Potrivit articolului 1 alineatul (3) din Directiva 93/83, noțiunea de „retransmisie prin cablu” este definită ca fiind retransmiterea simultană, nealterată și integrală, prin cablu sau printr-un sistem de difuzare prin unde ultrascurte pentru recepționarea de către public a unei transmisii inițiale pornind din alt stat membru, cu sau fără fir, în special prin satelit, de emisiuni de televiziune sau de radio destinate captării de către public.

62 Așadar, nu intră în sfera acestei noțiuni retransmisiile ulterioare, alterate sau incomplete, precum și retransmisiile care se efectuează în același stat membru, și anume în cel de origine al transmisiei inițiale (a se vedea în acest sens Hotărârea din 1 martie 2017, ITV Broadcasting și alții, C-275/15, EU:C:2017:144, punctul 21).

63 În ceea ce privește mai precis noțiunea de „retransmisie”, din aceeași dispoziție rezultă că ea nu privește decât o retransmitere efectuată prin cablu sau printr-un sistem de difuzare prin unde ultrascurte, aceasta din urmă substituindu-se în câteva state membre retransmisiei prin cablu atunci când aceasta nu este viabilă din punct de vedere economic, astfel cum reiese din cuprinsul punctului 11 din a doua parte a expunerii de motive a Propunerii de directivă a Consiliului privind coordonarea anumitor norme referitoare la dreptul de autor și drepturile conexe aplicabile difuzării de programe prin satelit și retransmisiei prin cablu, prezentată de Comisie la 11 septembrie 1991 [COM(1991) 276 final], aflată la originea Directivei 93/83. Pe de altă parte, transmisia inițială poate fi efectuată cu sau fără fir, în special prin satelit.

64 În plus, astfel cum a subliniat în mod întemeiat instanța de trimitere, retransmisia prin cablu, în sensul acestei dispoziții, nu implică faptul ca entitatea care efectuează această retransmisie să fie un organism de radiodifuziune.

65 Desigur, din punctul de vedere al dreptului internațional, calitatea de „organism de radiodifuziune” este necesară pentru a exista „reemisiune”, în sensul articolului 3 litera (g) din Convenția de la Roma, această din urmă noțiune corespunzând în esență celei de „retransmitere prin intermediul undelor radioelectrice”, prevăzută la articolul 8 alineatul (3) din Directiva 2006/115.

66 Cu toate acestea, trebuie să se constate că articolul 3 litera (g) și articolul 13 litera (a) din această convenție nu sunt relevante pentru interpretarea noțiunii de „retransmisie prin cablu”, convenția menționată, la fel ca Acordul TRIPS, privind exclusiv radiodifuziunea clasică prin intermediul undelor radioelectrice (a se vedea în acest sens Hotărârea din 4 septembrie 2014, Comisia/Consiliul, C-114/12, EU:C:2014:2151, punctele 3 și 91).

67 Este adevărat că, la momentul adoptării sale, Directiva 93/83 urmărea în esență să extindă noțiunea de „alt organism decât cel de origine”, care figurează la articolul 11a alineatul (1) punctul 2 din Convenția de la Berna, pentru a include în aceasta și operatorii de cablu, deși în mod limitat, în domeniul de aplicare al acestei directive.

68 Astfel, definiția noțiunii de „retransmisie prin cablu” care figurează la articolul 1 alineatul (3) din Directiva 93/83 este prevăzută în mod explicit „în scopul” acestei directive.

69 Acestea fiind precizate, reiese din articolul 8 și din considerentul (27) al Directivei 93/83 că aceasta nu impune statelor membre să instituie un drept specific de retransmisie prin cablu și nici nu definește întinderea unui astfel de drept. Ea se limitează să prevadă obligația statelor membre de a se asigura că, în cazul retransmiterii prin cablu a unor emisiuni din alte state membre pe teritoriul lor, se respectă drepturile de autor și drepturile conexe în vigoare (Hotărârea din 3 februarie 2000, Egeda, C-293/98, EU:C:2000:66, punctul 24).

70 Astfel, această directivă a fost adoptată în principal în scopul de a facilita, pe de o parte, difuzarea prin satelit și, pe de altă parte, retransmisia prin cablu, prin promovarea, la articolul 9, a acordării de către autorii și titularii de drepturi conexe a autorizațiilor pentru retransmisia prin cablu a unei

emisiuni de către organisme de gestiune colectivă, fiind de la sine înțeles faptul că, în conformitate cu articolul 10 din directiva menționată, acest articol 9 nu se aplică drepturilor exercitate de un organism de radiodifuziune sau televiziune asupra propriilor transmisiuni.

71 Mai exact, potrivit articolului 8 alineatul (1) din Directiva 93/83, statele membre se asigură că, în cazul retransmiterii prin cablu a unor emisiuni din alte state membre pe teritoriul lor, se respectă dreptul de autor și drepturile conexe aplicabile, iar retransmisia are loc pe baza acordurilor contractuale individuale sau colective încheiate între titularii dreptului de autor și ai drepturilor conexe și operatorii de cablu.

72 În această privință, din coroborarea considerentelor (8), (9) și (27) ale Directivei 93/83 reiese că un operator de cablu trebuie să obțină, pentru fiecare parte a unui program retransmis, autorizația tuturor titularilor de drepturi de autor și de drepturi conexe și că, în lipsa unei excepții temporare pentru anumite regimuri juridice de licențe, această autorizație trebuie acordată pe bază de contract, care este mijlocul cel mai adecvat pentru crearea spațiului audiovizual european preconizat într-un cadru care garantează certitudinea juridică.

73 În acest context, considerentul (28) al Directivei 93/83 enunță că aceasta din urmă are ca obiect reglementarea într-o anumită măsură a exercitării dreptului exclusiv de a acorda o autorizație, dreptul de autorizare ca atare rămânând intact. Astfel, articolul 9 din această directivă prevede în esență că statele membre se asigură că dreptul titularilor dreptului de autor și drepturilor conexe de a acorda sau refuza autorizarea unui operator de cablu pentru retransmisia prin cablu a unei emisiuni nu poate fi exercitat decât de către un organism de gestiune colectivă. Cu toate acestea, articolul 10 din directiva menționată precizează că statele membre se asigură că articolul 9 nu se aplică drepturilor exercitate de un organism de radiodifuziune sau televiziune asupra propriilor transmisiuni, operatorul de cablu trebuind, prin urmare, să negocieze individual cu organismul de radiodifuziune sau televiziune în cauză în scopul obținerii unei autorizații, indiferent dacă drepturile în cauză îi aparțin sau i-au fost transferate de alți titulari ai drepturilor de autor sau ai drepturilor conexe.

74 Deși acordurile prevăzute la articolul 8 alineatul (1) din Directiva 93/83 sunt încheiate, așadar, în conformitate cu modalitățile prevăzute la articolele 9 și 10 din aceasta, cu operatorii de cablu, din aceste elemente rezultă că articolul 8 alineatul (1) din această directivă nu afectează întinderea exactă a drepturilor de autor sau a drepturilor conexe, care este stabilită în temeiul altor instrumente de drept al Uniunii, precum Directivele 2001/29 și 2006/115, și în temeiul legislațiilor naționale.

75 Astfel, după cum reiese din considerentul (16) al Directivei 2006/115, este permis statelor membre să prevadă, în ceea ce privește radiodifuziunea și comunicarea publică a emisiunilor efectuate de către organisme de radiodifuziune, dispoziții de protecție mai amplă decât cele care trebuie instituite în conformitate cu articolul 8 alineatul (3) din această directivă. O asemenea posibilitate implică faptul că statele membre pot acorda organismelor de radiodifuziune dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice acte de comunicare publică a emisiunilor lor efectuate în condiții care diferă de cele prevăzute la acest articol 8 alineatul (3), fiind de la sine înțeles că un asemenea drept nu poate afecta în niciun caz, așa cum prevede articolul 12 din Directiva 2006/115, protecția dreptului de autor (a se vedea în acest sens Hotărârea din 26 martie 2015, C More Entertainment, C-279/13, EU:C:2015:199, punctul 35).

76 Or, chiar în ipoteza în care dreptul național ar prevedea un drept exclusiv al organismelor de radiodifuziune de a autoriza sau de a interzice transmisii prin cablu, Directiva 93/83 reglementează numai exercitarea dreptului de retransmisie prin cablu în relația dintre titularii drepturilor de autor și ai drepturilor conexe, pe de o parte, și „operatorii de cablu”, pe de altă parte.

77 În plus, având în vedere împrejurările speciale care însoțesc geneza Directivei 93/83, trebuie să se constate că noțiunea de „operatori de cablu” care figurează în aceasta desemnează, după cum a arătat domnul avocat general la punctul 73 din concluzii, operatorii rețelelor de cablu tradiționale.

78 Astfel, o interpretare care ar include în noțiunea de „operator de cablu”, în sensul articolului 8 alineatul (1) din Directiva 93/83, orice persoană care efectuează o retransmisie prin cablu care îndeplinește caracteristicile tehnice descrise la articolul 1 alineatul (3) din această directivă, chiar și atunci când activitatea profesională a acestei persoane nu constă în exploatarea unei rețele de cablu de distribuție de televiziune clasică, ar avea în realitate ca efect extinderea domeniului de aplicare al dreptului conex prevăzut la articolul 8 alineatul (3) din Directiva 2006/115, asimilându-l dreptului exclusiv de comunicare publică, așa cum este prevăzut la articolul 3 alineatul (1) din Directiva 2001/29 în favoarea autorilor.

79 În această privință, din articolul 8 alineatul (3) din Directiva 2006/115 reiese că dreptul exclusiv de a autoriza sau de a interzice comunicarea publică a emisiunilor organismelor de radiodifuziune este opozabil terților numai în cazul în care această comunicare este făcută în locuri accesibile publicului prin plata unei taxe de intrare. Curtea a statuat însă că nu este îndeplinită condiția privind plata unei taxe de intrare atunci când această comunicare constituie un serviciu suplimentar inclus în mod nediferențiat în prețul unui serviciu principal de natură diferită, precum serviciul hotelier (a se vedea în acest sens Hotărârea din 16 februarie 2017, Verwertungsgesellschaft Rundfunk, C-641/15, EU:C:2017:131, punctele 23-26).

80 Or, după cum s-a arătat la punctul 74 din prezenta hotărâre, articolul 8 alineatul (1) din Directiva 93/83 nu urmărește să aducă atingere domeniului de aplicare al drepturilor de autor și al drepturilor conexe, astfel cum sunt acestea definite de dreptul Uniunii, precum și de legislațiile statelor membre.

81 În sfârșit, interpretarea potrivit căreia noțiunea de „retransmisie prin cablu”, în sensul articolului 1 alineatul (3) din Directiva 93/83, nu se aplică decât relațiilor dintre titularii drepturilor de autor și ai drepturilor conexe cu „operatorii de cablu”, în sensul tradițional al acestui termen, este conformă cu obiectivele urmărite de Directiva 93/83.

82 Or, după cum reiese din analiza care figurează la punctele 70-73 din prezenta hotărâre, este cert că aceasta a fost adoptată în principal în scopul facilitării, printre altele, a retransmisiei prin cablu, promovând acordarea autorizațiilor.

83 Această constatare este confirmată de considerentele (8) și (10) ale Directivei 93/83, din care reiese, pe de o parte, că, la momentul adoptării acesteia, certitudinea juridică, ce reprezintă o condiție prealabilă pentru libera circulație a emisiunilor de radiodifuziune și televiziune în cadrul Uniunii, lipsea atunci când programele transmise în mai multe țări erau introduse și retransmise prin rețelele de cablu și, pe de altă parte, că operatorii de cablu nu puteau fi siguri că au dobândit cu adevărat toate drepturile legate de programele care fac obiectul unor acorduri contractuale.

84 Prin urmare, trebuie să se considere că unitățile precum hotelurile nu intră în sfera de aplicare a noțiunii de „operator de cablu” în sensul Directivei 93/83.

85 Având în vedere ansamblul considerațiilor care precedă, trebuie să se răspundă la întrebările adresate, astfel cum au fost reformulate, că articolul 1 alineatul (3) din Directiva 93/83 coroborat cu articolul 8 alineatul (1) din aceasta trebuie interpretat în sensul că:

– în ceea ce privește organismele de radiodifuziune, acesta nu prevede niciun drept exclusiv de a autoriza sau de a interzice retransmisia prin cablu, în sensul acestei dispoziții, și

– nu constituie o astfel de retransmisie prin cablu distribuirea simultană, nealterată și integrală a emisiunilor de televiziune sau de radio difuzate prin satelit și destinate captării de către public, atunci când această retransmisie este efectuată de o altă persoană decât un operator de cablu, în sensul acestei directive, cum ar fi un hotel.

Cu privire la cheltuielile de judecată

86 Întrucât, în privința părților din litigiul principal, procedura are caracterul unui incident survenit la instanța de trimitere, este de competența acesteia să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților menționate, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Camera a cincea) declară:

Articolul 1 alineatul (3) din Directiva 93/83/CEE a Consiliului din 27 septembrie 1993 privind coordonarea anumitor norme referitoare la dreptul de autor și drepturile conexe aplicabile difuzării de programe prin satelit și retransmisiei prin cablu coroborat cu articolul 8 alineatul (1) din aceasta

trebuie interpretat în sensul că:

– **în ceea ce privește organismele de radiodifuziune, acesta nu prevede niciun drept exclusiv de a autoriza sau de a interzice retransmisia prin cablu, în sensul acestei dispoziții, și**

– **nu constituie o astfel de retransmisie prin cablu distribuirea simultană, nealterată și integrală a emisiunilor de televiziune sau de radio difuzate prin satelit și destinate captării de către public, atunci când această retransmisie este efectuată de o altă persoană decât un operator de cablu, în sensul acestei directive, cum ar fi un hotel.**

Semnături